

DAVID JAVALOYAS MOLINA JOAN FORNÉS BISQUERRA TOMEU SALVÀ SIMONET MARIA LLINÀS
RIERA FRANCISCA TORRES ORELL MIQUEL ÀNGEL SASTRE MIQUEL ÀNGEL CAU MARGARITA
ORFILA MARÍA ESTHER CHÁVEZ EUGÈNIA SITJES I VILARÓ M. MAGDALENA ESTARELLAS ORDINAS
JOSEP MERINO SANTISTEBAN MARGALIDA MUNAR GRIMALT MAGDALENA SALAS BURGUERA
DAMIÀ RAMIS BERARD MANEL CALVO TRIAS CARLOS QUINTANA ABRAHAM VICTOR GUERRERO
AYUSO JOAN CARLES LLADÓ CAPÓ GABRIEL PONS I HOMAR BEATRIZ PALOMAR PUEBLA MATEU
RIERA RULLAN SILVIA ALCAIDE GONZÁLEZ ALBERT MARTÍN MENÉNDEZ NÚRIA MARTINEZ
RENGEL MANUEL IZAGUIRRE LACOSTE JOAN SANTOLARIA SARABIA MYRIAM SECO ÁLVAREZ

1ª TROBADA D'ARQUEÒLEGS DE LES ILLES BALEARS

MANACOR, 15 I 16 DE SETEMBRE DE 2006

MUSEU D'HISTÒRIA DE MANACOR

Consell de
Mallorca

■ Departament de Cultura i Patrimoni

I TROBADA D'ARQUÒLEGS DE LES ILLES BALEARS
REALITZADA AL MUSEU D'HISTÒRIA DE MANACOR

COORDINACIÓ

Magdalena Salas Burguera

ORGANITZACIÓ

Secció d'Arqueologia del Col·legi de Llicenciats en
Filosofia i Lletres i Ciències de les Illes Balears

ASESORAMENT LINGÜÍSTIC

Servei Lingüístic del Consell de Mallorca

EDITA

Servei de Patrimoni del Consell de Mallorca

DISSENY

DE-EME

IMPRÈS A

Imprenta Homar

DIPÒSIT LEGAL

PM1425-2009

ISBN

978-84-692-3812-7

INDEX

01

Breu aproximació al coneixement del jaciment de Closos de Son Gaià (Portocolom)
D. JAVALOYAS, J. FORNÉS, T. SALVÀ 11

02

La carta de risc arqueològic del conjunt històric de Palma
M. LLINÀS, F. TORRES 19

03

Intervencions arqueològiques a la finca de Santa Anna de Can Costa (Pollentia) cinquanta-tres anys després:
el redescobriment d'una cisterna
M.À. SASTRE, M.À. CAU, M. ORFILA, M.E. CHÁVEZ, 23

04

Sistemes hidràulics i assentaments andalusins a la partida de Manacor
E. SITJES 35

05

Noves aportacions de l'arqueologia urbana al traçat de la síquia de la Vila i de les murades de Palma
M.M. ESTARELLAS, J. MERINO 47

06

El projecte de consolidació, adequació i difusió social del jaciment talaiòtic de s'Hospitalet Vell (Manacor)
M. MUNAR, M. SALAS, D. RAMIS, 55

07

Territori i intercanvi: la influència púnica en la comunitat talaiòtica del puig de sa Morisca (Calvià)
M. CALVO, C. QUINTANA, V. GUERRERO 63

08

El control arqueològic de la carretera de Palma-Manacor (Ma-15) amb motiu del desdoblament: els jaciments talaiòtics
J.C. LLADÓ 75

09

Excavacions arqueològiques al poblat prehistòric des Pou Celat (Porreres): alguns elements d'interès
G. PONS 89

10

La ceràmica posttalaiòtica del poblat de Son Fornés (Montuïri): documentació i anàlisi dels canvis en la producció de
terrisa entre c. 450-250 a. de la n. e.
B. PALOMAR 99

11

El conjunt paleocristià de Son Peretó (Manacor): projecte de revisió i d'adequació
M. RIERA, M. SALAS, M. MUNAR, S. ALCAIDE, M. À. CAU 111

12

Metodologia dels treballs de prospecció i de control arqueològic del dragatge de sa Bassa Nova (Portocolom)
A. MARTÍN, N. MARTÍNEZ, M. IZAGUIRRE, M. RIERA, J. SANTOLARIA, M. SECO 121

07

Territori i intercanvi: la influència púnica en la comunitat talaiòtica del puig de sa Morisca

Manel Calvo Trias

Carlos Quintana Abraham

Víctor Guerrero Ayuso

Resum

Després de deu anys de treball a la zona de Calvià, es presenten algunes de les principals línies de treball que es desenvolupen al Laboratori de Prehistòria de la UIB i que se centren, per una part, en l'anàlisi territorial i les relacions existents entre els diferents jaciments i, per una altra, en l'estudi de la influència púnica ebusitana en els jaciments de la zona.

Introducció

Després de deu anys d'haver iniciat el projecte «El poblament prehistòric de Santa Ponça (Calvià, Mallorca): projecte per a l'estudi, la recuperació, la conservació i la revaloració del seu entorn natural», disposem d'una àmplia informació sobre la seqüència cronocultural del jaciment del puig de sa Morisca i del territori i els assentaments del seu àmbit d'influència.

Aquesta informació recollida ha permès fer, d'una banda, una anàlisi integral de l'espai d'una comunitat talaiòtica i, de l'altra, una anàlisi de la influència fenícia púnica sobre la cultura talaiòtica. A continuació, us exposam un breu esborrany amb les dades i les conclusions a què s'ha arribat avui.

La problemàtica territorial durant la prehistòria de Mallorca

Per a l'anàlisi territorial de la prehistòria balear no disposem de gaires dades arqueològiques, ja que moltes excavacions són antigues, amb deficiències en el registre i en la documentació, a més de dèficits d'anàlisi econòmica, d'àrees de captació de recursos o d'estudis paleoambientals. D'altra banda, cal remarcar el fet que tampoc no són gaires els plantejaments teòrics aplicats, encara que s'han fet estudis espacials que aporten informació interessant.¹

El territori durant el bronze naviforme (2000/1800-1100/1000 aC)

En aquesta fase es produeix una intensificació del procés iniciat durant el calcolític tant en les estratègies encaminades a la reproducció de rendiments ajornats i a la generació d'excedents com en la intensificació de l'antropització del territori. Es produeix ara l'estructuració de les comunitats prehistòriques en poblats de navetiformes, a vegades ubicats sobre assentaments calcolítics anteriors, com és el cas de Son Ferrandell-Oleza (Waldren, 1998) i Ca na Cotxera (Cantarellas, 1972).

Les anàlisis d'arqueologia territorial referides al bronze naviforme² permeten concloure que, com a norma general, els poblats solen ocupar sòls altament fèrtils. En concret, se solen ubicar en zones planes, sense domini visual del territori i pròxims a recursos hídrics. La distància mitjana amb el poblat més proper es pot establir entre 2,5 i 5 km, mentre que les necròpolis solen se localitzar a entre 1 i 3 km.

El territori en època talaiòtica (1000/900-600 aC)

No és l'objectiu d'aquest treball entrar detalladament a descriure les diferents cultures illenques que s'inclouen dins l'espectre cronològic del puig de sa Morisca. Per tant, tampoc no ens aturarem a dissertar sobre els canvis que condueixen al talaiòtic.³

¹ Coll et al, 1984; Gili, 1989, 1995; Coll, 1993; Aramburu, 1998; Pons, 1999; Salvà, 2001.

² Gili, 1989, 1995; Pons, 1999; Salvà, 2001.

³ És de sobra coneguda la bibliografia que s'ha escrit sobre aquesta cultura i la seva evolució (e.g. Rosselló-Bordoy, 1973; Plantalamor, 1991; Aramburu, 1998; Lull et al. 1999; Guerrero et al. 2002; Castro et al., 2003; Calvo i Guerrero, 2004).

El que és cert és que a l'inici del talaiòtic hi ha un canvi de l'esquema espacial de les comunitats prehistòriques mallorquines. Des d'ara el territori deixa de ser un espai obert i passa a entendre's com un espai tancat. No només augmenta l'antropització del territori, sinó que les comunitats també estableixen clares estratègies de control mitjançant diferents mecanismes.

D'una banda, es detecta un augment i un canvi de la concepció dels poblats, i també un augment en la tipologia i la varietat arquitectòniques. Apareixen poblats de diferents tipus i es documenten nous tipus arquitectònics, com ara els talaiots –circulars i quadrats–, les plataformes esgraonades, els turriiformes esgraonats, etc.

D'altra banda, el territori de la comunitat talaiòtica es concep al voltant del poblat que concentra la comunitat i gran part de les activitats que el grup realitza. Al voltant s'estructuren un conjunt de fites arquitectòniques que es poden trobar per tot el paisatge de la comunitat talaiòtica on es duen a terme la resta d'activitats, malgrat que no s'hi concentra població.

La ubicació tant dels poblats com de la resta de les estructures arquitectòniques sembla venir donada, en molts de casos, per una nova variable: la visibilitat del territori. Molts de jaciments talaiòtics tendeixen a ubicar-se en zones elevades (turons, etc.), la qual cosa els permet un ampli domini visual del territori (Aramburu-Zabala, 1998).

La ubicació dels jaciments està directament relacionada amb la possibilitat d'establir connexions visuals directes entre les diferents estacions. Tot això conforma una complexa xarxa visual que es distribueix al llarg del territori de la comunitat.

La concepció tancada del paisatge talaiòtic es fa des de dues estratègies. D'una banda, mitjançant la configuració i el manteniment d'una complexa xarxa visual, amb estacions ubicades estratègicament, que permeten el domini visual del territori i la connexió visual entre jaciments. Tot això conforma un espai controlat, humanitzat i clarament delimitat.

Juntament amb l'estratègia visual, cada comunitat talaiòtica sembla el territori amb fites arquitectòniques monumentals, que de manera simbòlica reflecteixen la força de la comunitat i el control del territori enfront d'altres comunitats possiblement competidores.

El territori en el talaiòtic final (600/500 aC - 123 aC)

Cap al 600-500 aC s'observen una sèrie de canvis que afecten importants àmbits de la cultura talaiòtica, com la redistribució i la reorganització dels poblats, amb una disminució de la mida de les habitacions, l'abandonament de certs àmbits del poblat, l'amortització de talaiots, la reutilització de turriiformes esgraonats, l'aparició de noves tipologies arquitectòniques, etc.

Juntament amb aquests canvis, i probablement emfatitzant-los, ens trobam amb el desenvolupament de la colònia d'Ebusus per part dels cartaginesos, i amb l'inici d'un procés d'influència sobre la cultura talaiòtica tant a Mallorca com a Menorca, que, ja de manera molt marcada, es generalitzarà des del segle IV aC, amb l'explosió del comerç amfòric a les Balears (e.g. Guerrero, 1997; Hernández, 1998; Lull, et al., 1999; Guerrero et al., 2002).

Els canvis semblen indicar un procés de jerarquització i el pas de fenòmens de cohesió social a d'altres de coerció social, amb l'emergència de grups dominants. Aquest procés resta clarament reflectit en les fases finals de la cultura talaiòtica, en què es pot veure un augment dels aixovars personals, un augment de l'armament i la presència de persones que surten del grup i que trobam alistades com a mercenaris en els exèrcits cartaginesos.

Anàlisi territorial del hinterland de la comunitat talaiòtica del puig de sa Morisca

Marc geogràfic

Els indicis actuals semblen apuntar que el poblat talaiòtic del puig de sa Morisca controla i explota un ampli territori pel qual s'estenen una àmplia diversitat d'estacions talaiòtiques, amb funcionalitats i ubicacions molt distintes.

Aquest territori es compon de la petita península que se situa al sud del municipi de Calvià i que es troba delimitada al sud per una costa escarpada, amb el cap de cala Figuera a l'extrem; a l'est, per una zona d'albufera, parcialment dessecada en l'actualitat, i els arenals de Palmanova i Magaluf; al nord, pels darrers contraforts de la serra de na Burguesa amb el puig de sa Ginestra i el puig del Rei, i a l'oest, per la zona d'albufera de la badia de Santa Ponça.

Es tracta d'un territori molt delimitat geogràficament, atès que la península resta clarament marcada per la presència de tres zones humides en ambdós costats (els salobrars de Magaluf, de Palmanova i de Santa Ponça), que donen lloc a un gran istme, mentre que al nord tanquen aquest istme els darrers contraforts de la serra de Tramuntana. Tot això permet, d'una banda, uns amplis accessos a aquesta península, però, de l'altra, una gran facilitat de controlar-los, malgrat que sigui visualment, gràcies a la presència de petites elevacions com el puig de sa Ginestra, el puig de sa Celleta, el puig d'en Saragossa o el mateix puig de sa Morisca.

Jaciments arqueològics de la zona

A la zona d'anàlisi es documenta una gran intensitat de jaciments arqueològics que, a grans trets, podem agrupar dins les fases cronoculturals del bronze naviforme, talaiòtic i el talaiòtic final (Calvo, 2002).

Taula 1. Jaciments del hinterland del puig de sa Morisca (diacrònic)

Jaciment	Inici	Material/datació	Fi	Material/datació
Coves de Can Vairet	c.2000 - 1600 AC	Analogia arquitectònica	1300 AC	Analogia arquitectònica
Cueva TSF	c.2000 - 1600 AC	Analogia arquitectònica	1300 AC	Analogia arquitectònica
Cova de Son Massot	c.2000 - 1600 AC	Analogia arquitectònica	1300 AC	Analogia arquitectònica
Cova d'es Llenyaters	c.2000 - 1600 AC	Analogia arquitectònica	1300 AC	Analogia arquitectònica
Coves de Cala Salamó / Cala Vinyes	c.2000 - 1600 AC	Analogia arquitectònica	1300 AC	Analogia arquitectònica
Poblat de Son Ferreret	c.1700 - 1600 AC	Analogia arquitectònica	1000 AC	Analogia arquitectònica
Naveta Alemany	c.1700 - 1600 AC	Tipologia lítica Tipologia ceràmica	Dues fases: 1600 - 1400 1400 - 1000	Tipologia ceràmica
Morisca	1300 AC	Datacions radiocarbòniques	Tres fases: 1.- 800 AC 2.- 800 - 600 3.- 600 - s I AC	Datacions radiocarbòniques Tipologia ceràmica
Talaiot de Son Miralles	Talaiòtic (des de c.900 - 800 AC)	Analogia arquitectònica	Acaba abans de rebre l'impacte púnic	Absència de ceràmica a torno púnico-ebusitana
Miralles 2	Talaiòtic (des de c.900 - 800 AC)	Tipologia ceràmica	Acaba abans de rebre l'impacte púnic	Tipologia ceràmica
Puig Celleta	Talaiòtic (des de c.900 - 800 AC)	Ceràmica talaiòtica	Acaba abans de rebre l'impacte púnic	Tipologia ceràmica
Puig d'en Saragossa	Talaiòtic (des de c.900 - 800 AC)	Ceràmica talaiòtica	Acaba abans de rebre l'impacte púnic	Tipologia ceràmica
Barraca de l'Amo	Talaiòtic (des de c.900 - 800 AC)	Ceràmica talaiòtica	Acaba abans de rebre l'impacte púnic	Tipologia ceràmica
Ses Rotes Velles	Talaiòtic (des de c.900 - 800 AC)	Ceràmica talaiòtica	Acaba abans de rebre l'impacte púnic	Tipologia ceràmica
Es Fornets	c. 600 AC	Analogia arquitectònica	Dues fases 1.- 800 AC 2.- 800 - 600	Tipologia ceràmica
Santa Ponça 5	Talaiòtic que rep l'impacte púnic	Tipologia ceràmica	S. I AC	Tipologia ceràmica
Santa Ponça 20	Talaiòtic que rep l'impac- te púnic (des del V AC)	Tipologia ceràmica	S. I AC	Tipologia ceràmica
Turó de ses Abelles	Fi III AC – principi II AC	Tipologia ceràmica	S. II (150-120) – s. I AC	Tipologia ceràmica
Ses Penyes Roges	Talaiòtic que rep l'impacte púnic	Tipologia ceràmica	S. IV- I/II DC	Tipologia ceràmica
Ses Pedreres d'en Moreno (King's Park - Santa Ponça 6)	Fi s. III AC - inici s. II AC	Tipologia ceràmica	Tres Fases: S. II AC S. I AC - IDC S. I dC - IIIDC	Tipologia ceràmica
Turriforme esgraonat de Son Ferrer	800-700 AC	Datacions radiocarbòniques	S. I AC	Tipologia ceràmica Datacions radiocarbòniques

Figura 1. Distribució espacial de jaciments del bronze (naviforme) al sud de Calvià

Espacialment tots aquests jaciments es localitzen a l'interior de la península del sud de Calvià, concretament a la zona de sa Porrassa, la més plana i fèrtil. La distribució dels diferents jaciments en aquesta àrea ens permet establir dos clars nuclis. El primer estaria format pel poblat naviforme de Son Ferrer i pel conjunt funerari de Can Vairet / Son Ferrer. El segon el conformarien la naveta Alemany i les coves de Son Massot.

El primer nucli, el poblat naviforme de Son Ferrer, es troba al centre d'aquesta plana fèrtil, a menys de 2 km de l'albufera de Magaluf. Per la localització, es tracta d'un poblat amb molt poc domini visual. Amb un alt grau de probabilitat, el conjunt d'hipogeus funeraris de Can Vairet/Son Ferrer constitueixen la necròpoli del poblat naviforme de Son Ferrer. El conjunt es troba també al centre de la plana de sa Porrassa, a menys d'1 km del poblat, distància que se situa dins l'interval mitjà de distàncies entre poblats i necròpolis en les zones on s'han fet aquest tipus d'estudis (Gili, 1989; Pons 1999; Salvà, 2001).

D'altra banda, en el segon nucli, la naveta Alemany presenta semblances funcionals com estacions d'hàbitat amb el poblat de Son Ferrer, si bé és interessant remarcar certes diferències. Al marge del fet que el poblat de Son Ferrer conforma un nucli poblacional amb diferents unitats arquitectòniques, mentre que la naveta Alemany sembla configurar un hàbitat aïllat, la naveta Alemany es localitza en un petit vessant al límit de la plana de sa Porrassa, on disposa d'un major domini visual sobre les terres que conformen la plana. D'altra banda, tampoc no està situat directament en terres fèrtils, sinó en un petit vessant rocós, malgrat que només es troba a pocs metres de l'inici de la plana i dels sòls fèrtils.

A 350 m en direcció sud-oest del naviforme Alemany es localitza la cova artificial de Son Massot, amb la qual no es descarta una possible relació.

Més enllà d'aquests dos nuclis clars, la localització de les coves de Cala Salomó, o la cova natural, amb entrada artificial, dels Llenyaters, plantegen dues possibles hipòtesis interpretatives:

1. D'una banda, la possibilitat d'assignar dues àrees funeràries a una mateixa zona d'hàbitat, tal com es dona al llevant mallorquí (Salvà, 2001).
2. De l'altra, la possibilitat es fonamenta en un hipotètic buit arqueològic, sense que s'hagin pogut documentar les zones d'hàbitat amb les quals es relacionarien cada una de les dues àrees funeràries. Hem de tenir en compte que aquesta costa del municipi de Calvià ha sofert una intensa activitat urbanística. Si aquesta segona hipòtesi fos correcta, ens podríem trobar, a la plana de sa Porrassa, com a mínim amb una tercera zona d'hàbitat.

Talaiòtic (c. 900/800- 500 aC)

En aquest moment ens trobam amb un augment significatiu de la varietat arquitectònica i funcional dels jaciments talaiòtics. Davant la dicotomia clàssica⁴ dels jaciments del bronze naviforme dividits entre zones d'hàbitat i zones funeràries, el desenvolupament de la cultura talaiòtica reflecteix una ampla varietat arquitectònica (Plantalamor, 1991; Aramburu, 1998; Guerrero, 1999), una diversitat de localitzacions i una gran variabilitat de funcionalitats.

Els jaciments talaiòtics que funcionen amb anterioritat a l'arribada de la influència púnica semblen estructurar-se al voltant de dues variables:

1. La necessitat d'establir un contacte visual entre jaciments i un domini visual del territori.
2. El pes de centre focalitzador que exerceix el poblat del puig de sa Morisca, al voltant del qual s'ubiquen la resta de jaciments d'aquesta fase.

En primer lloc, hem de dir que el poblat del puig de sa Morisca (figura 2) exerceix en aquests moments de gran nucli d'hàbitat de la zona. En la zona baixa del puig es localitza la zona d'hàbitat, delimitada en les primeres fases per dues murades

⁴ Aquesta dicotomia s'ha de matisar, ja que els darrers treballs augmenten la variabilitat tipològica i funcional de les estacions del bronze naviforme (Salvà et al., 2002).

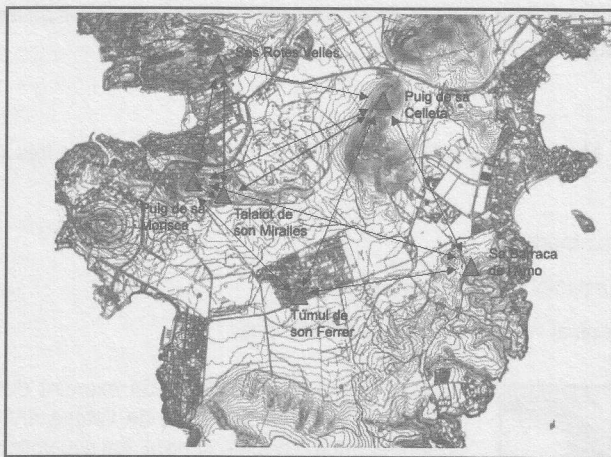

Figura 2. Distribució espacial i connexions visuals al talaiòtic. Sud de Calvià

ciclòpies que tanquen el tàlveg on es troba el poblat. En les restes de la murada de la zona sud-est es localitza una de les entrades d'aparell ciclopi i de tipologia semblant a les localitzades en altres poblats talaiòtics emmurallats⁵ com ses Païsses (Artà), o es Rossells (Felanitx). Les característiques geogràfiques del jaciment, juntament amb els murs i torres existents, atorguen a l'estació, a més de la funció d'hàbitat, una triple funcionalitat: defensiva, de control del territori i de referent visual, tant a nivell terrestre com marítim.

Al voltant d'aquest centre focalitzador, que és el puig de sa Morisca, se situen tota una sèrie de jaciments amb funcionalitats variades (figura 2). Tots s'ubiquen en zones elevades i teixeixen entre si una atapeïda xarxa visual, en la qual el puig de sa Morisca funciona com node principal i la resta d'estacions com a nodes secundaris.

La primera d'aquestes estacions secundàries és el jaciment de ses Rotes Velles ubicat en la petita serra des Revellar. En l'actualitat ens trobam amb un tell de pedres en el qual es distingeixen algunes filades de construcció ciclopia de tendència circular. Per la seva ubicació en la serra des Revellar, domina visualment tota la badia de Santa Ponça fins al coll de sa Batalla. Estableix contacte visual directe amb els jaciments del puig de sa Morisca, el puig de sa Celleta, el puig d'en Saragossa i el talaiot de Son Miralles.

Igualment, la localització de l'estructura arquitectònica en el cim de la muntanya, just a l'inici de la vessant que mira a la badia de Santa Ponça el converteixen en un clar referent visual

Per la seva part, en el puig de sa Celleta es localitza la plataforma esgraonada que rep el mateix nom que el topònim del turó on es troba. Des d'aquest jaciment es té un clar domini visual sobre la badia de Santa Ponça i sobre la badia de Magaluf, la qual cosa permet controlar els dos passos naturals d'entrada a la península del sud del municipi de Calvià. A la vegada, estableix un contacte visual directe amb el puig de sa Morisca, el talaiot de Son Miralles i Sa Barraca de l'Amo.

El jaciment de sa Barraca de l'Amo és el més allunyat del puig de sa Morisca. Un altra vegada, el mal estat de conservació i l'absència d'excavacions ens impedeixen catalogar amb seguretat aquest jaciment.

Des d'aquesta estació es controla gran part de la plana de sa Porrassa, així com la badia de Magaluf, el puig de sa Celleta i el puig d'en Saragossa. Al mateix temps, estableix un contacte visual directe amb el puig de sa Morisca, el puig de sa Celleta, el puig d'en Saragossa i el turriforme esgraonat de Son Ferrer.

El jaciment següent és el turriforme esgraonat de Son Ferrer. En aquest cas, l'excavació realitzada entre els anys 2000-2004 ha permès conèixer la funcionalitat complexa d'aquest jaciment.

Inicialment, hem d'assignar al turriforme esgraonat de Son Ferrer una funció de tipus cerimonial religiós, activitat que evolucionarà en èpoques posteriors cap a usos de tipus funerari.

La localització d'aquest jaciment en una petita elevació en la meitat de la plana de sa Porrassa permet cert domini visual sobre els terrenys circumdants, així com una connexió visual directa amb jaciments com el puig de sa Morisca, el puig d'en Saragossa, sa Barraca de l'Amo.

D'altra banda, la complexa construcció del turriforme esgraonat de Son Ferrer el converteix en un referent visual de primer ordre dins de la zona plana de sa Porrassa. Es tracta d'un referent visual no a gran distància, com sí ho era el puig de sa Morisca, sinó un referent clar i impactant en els territoris que li són més propers.

Finalment, resten dos jaciments ubicats en el predi de Son Miralles: Son Miralles 2 i el talaiot de Son Miralles. Del primer no ens atrevim a llençar cap tipus d'hipòtesi funcional atesa l'absència d'excavacions i la poca delimitació que aquest jaciment té a nivell d'estructures arquitectòniques.

El segon jaciment es tracta d'un talaiot circular amb accés de corredor en la planta baixa. Per la localització, malgrat que estableix connexió visual amb altres jaciments a causa de la ubicació d'aquests en altures superiors, com el puig de sa Morisca, puig de sa Celleta i ses Rotes Velles, no es pot considerar com una estació amb domini visual. Des de la seva localització gairebé només es domina el territori més proper. A la vegada, i sens dubtar del fort impacte visual que suposa el talaiot en la

⁵ Si bé únicament s'ha dut a terme una campanya d'excavació en aquesta zona (Calvo et al., 2002) en la qual s'han localitzat zones d'hàbitat de cronologies avançades (s. II aC), no dubtam que futures excavacions a la zona trauran a la llum fases d'ús anteriors al període d'influència fenícia púnica.

seva concepció arquitectònica monumental, el talaiot de Son Miralles no es converteix en un referent visual en el territori, ja que únicament és visible des de les àrees que li són més properes.

Talaiòtic final (500 aC - 123 aC)

El model espacial del hinterland del puig de sa Morisca ve donat, pel que fa a aquest període, per tres directrius molt clares:

1. Manteniment com a focus central del puig de sa Morisca.
2. Abandonament o canvi de funcionalitat en les estacions de control visual.
3. Concentració de gairebé totes les noves estacions al voltant del puig de sa Morisca.

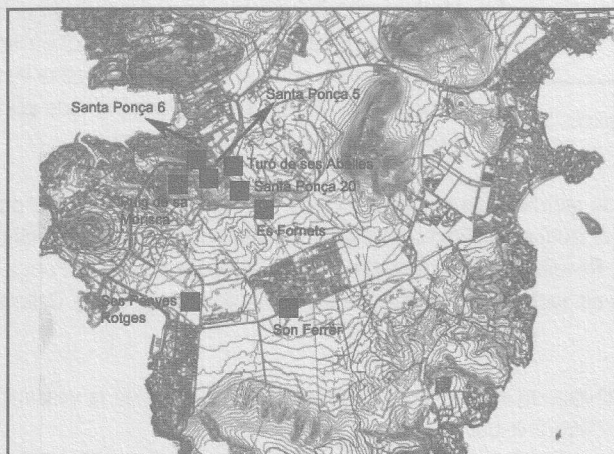

Figura 3. Distribució espacial dels jaciments del talaiòtic final. Sud de Calvià

El puig de sa Morisca continua exercint durant gran part d'aquesta fase l'efecte imant de l'etapa anterior. Continua essent el nucli d'hàbitat central, i al seu voltant es localitzen nous jaciments (*figura 3*). Malgrat això, perd algunes de les funcions anteriors, principalment la funció defensiva. Des de la fi del s. IV aC observem com s'abandona la coherència del sistema defensiu del turó fortificat. La torre I resta abandonada, malgrat que és probable que anteriorment al IV aC ja hagués perdut la funció defensiva i hagués esdevingut una zona d'hàbitat (Guerrero et al., 2002). La mateixa situació es reflecteix un poc més tard en la zona del poblat, el qual s'estén més enllà de les murades.

Lògicament, per la ubicació, el puig de sa Morisca continua exercint un domini visual sobre el territori. En aquest moment adquireix un caràcter tal vegada més rellevant, com a referent per a la navegació i pel control de les zones de desembarcament més properes: arenals de Santa Ponça i el port natural de sa Caleta, atès l'intens intercanvi comercial que es genera amb el món púnic.

En aquest període observem l'abandonament de moltes de les estacions que exercien un clar control visual del territori. S'abandonen ses Rotes Velles, el Puig de sa Celleta, el puig d'en Saragossa, sa Barraca de l'Amo i el talaiot de Son Miralles. Desapareix, per tant, la xarxa visual complexa del període anterior.

D'altra banda, en el turriforme esgraonat de Son Ferrer es detecta un canvi de funcionalitat molt significatiu: cessa l'ús cerimonial i es converteix des del segle V aC en una zona funerària complexa.

De forma paral·lela als abandonaments d'estacions i recondicionaments funcionals de les que es mantenen, en aquest període observem la localització de nous jaciments, entre els quals podem destacar els següents:

1. El jaciment des Fornets, que conforma un important complex arquitectònic, malgrat que l'estat de degradació en dificulta molt la lectura tant cronològica com funcional. Cal destacar, malgrat tot, una construcció de planta quadrada amb els cantons de les parets arrodonides. Per la forma recorda els santuaris de planta de ferradura com els dels conjunts de s'Illot (San Llorenç des Cardassar), Son Marí (Palma), Almallutx (Escorca) o Son Mas (Valldemossa). Malgrat això, hem d'ésser prudents a l'hora d'establir inferències funcionals des de tipus arquitectònics, i especialment després dels resultats obtinguts en les excavacions de Son Ferragut (Castro Martínez et al., 2002, 2003).
2. El jaciment Santa Ponça 20, tal i com comentàvem en apartats anteriors, es tracta d'una estructura arquitectònica aïllada. És molt difícil establir un ús segur, ja que no ha estat excavat. Malgrat tot, aquesta estació presenta unes configuracions arquitectòniques molt més semblants a estructures de caràcter domèstic a l'estil de ses Pedreres d'en Moreno (Vallespir et al., 1987). En qualsevol cas, el nivell de validació inferencial s'ha de situar en unes cotes raonablement baixes. Per la ubicació en un petit turó, aquest jaciment presenta cert domini visual sobre l'àrea més propera i estableix un control visual directe sobre els jaciments de Santa Ponça 5 i el puig de sa Morisca.
3. D'altra banda, el jaciment Santa Ponça 5 presenta una estructura molt més complexa, amb distints àmbits documentats. Per desgràcia, l'absència d'excavacions ens impedeix valorar funcionalment aquesta estació.
4. El jaciment de ses Penyes Roges es converteix, des del segle IV aC, en el segon nucli d'hàbitat important en la zona, després del puig de sa Morisca. Malgrat això, hi ha elements significatius que diferencien significativament ambdues estacions. En primer lloc, es localitza en una zona plana sense cap tipus de domini visual del territori ni cap classe de referència visual per als altres jaciments. Per altra part, no té elements arquitectònics simbòlics defensius. No es documenta l'existència de delimitacions amb murades ni arquitectures de prestigi, com sí que es troben en el puig de sa Morisca.
5. Un altre dels assentaments que es desenvolupen en la part final de la cultura talaiòtica és el turó de ses Abelles. Les excavacions arqueològiques realitzades (Camps y Vallespir, 1998) han permès constatar dos tipus d'activitats que ens reflecteixen que estam davant un jaciment polifuncional: activitats artesanals i d'intercanvi.
6. També hem de situar en aquest moment final de la cultura talaiòtica el jaciment de ses Pedreres d'en Moreno (King's Park – Santa Ponça 6). Les excavacions realitzades han permès constatar que es tracta d'una estructura arquitectònica aïllada amb funcionalitats de tipus domèstic (Vallespir et alii, 1987).

És en aquest moment de forta influència púnica quan el territori on s'estableixen les relacions econòmiques, socials i simbòliques religioses de la comunitat talaiòtica evoluciona radicalment respecte a la situació anterior.

En primer lloc, es detecta un procés d'apropament a la costa, que funciona com un autèntic imant. Això es relaciona directament amb el fet que gran part de l'activitat econòmica, social i fins i tot religiosos que es desenvolupen en les fases finals de la cultura talaiòtica estan directament relacionades amb la forta influència púnica. Observam com les estacions es localitzen molt més a prop de la costa que en l'època anterior. Concretament es concentren al voltant de la badia de Santa Ponça, on el puig de sa Morisca continua exercint la influència com organitzador del territori i de les principals activitats que genera la comunitat talaiòtica, especialment totes les relacionades amb els intercanvis de tots tipus que s'estableixen amb els púnics.

En segon lloc, s'observa una desmembració de l'espai tancat que descrivíem per a l'anterior fase. D'una banda, en el poblat del puig de sa Morisca s'abandona la clara delimitació que definia el sistema mural. No només les murades perden la funció defensiva, sinó també la funció d'arquitectura de prestigi o simbòlica de la comunitat que els va construir. Es documenten unitats d'habitació fora de les línies de murada. La funció defensiva també es perd, i és testimoni d'aquest fet l'abandonament de la torre I de la zona alta del puig de sa Morisca.

La concepció del territori sofreix el mateix camí. La densa xarxa de domini visual del territori i control visual directe que s'establí amb els diferents jaciments dels primers moments del talaiòtic desapareix. No només cessa l'activitat de les estacions on el domini visual era la seva funció més important (ses Rotes Velles, el puig de Sa Celleta, puig d'en Saragossa, sa Barraca de l'Amo), sinó que també s'abandonen o canvien de funció les estructures arquitectòniques de prestigi que havíem interpretat com fites territorials simbòliques que ajudaven amb la sacralització del territori a mantenir aquest espai tancat.

En definitiva, l'ús de l'espai s'apropa a la costa i s'abandonen les formes de control del territori mitjançant els mitjans visuals i la simbolització arquitectònica del paisatge. Malgrat tot, això no implica ni molt manco que es torni a un espai obert. L'espai es manté tancat, encara que s'abandoni l'arquitectura que simbolitza aquest control del territori. Des d'ara es desenvoluparan altres estratègies per evidenciar la tendència d'un paisatge cada vegada més humanitzat, més construït, i en definitiva, cap a un paisatge en el qual s'inscriuen els efectes de la jeraquitització social.

La influència púnica sobre la cultura talaiòtica

Durant el talaiòtic final es produeix el fenomen de la forta influència púnica sobre el món talaiòtic. Aquesta influència que sembla projectar-se sobre diferents aspectes de la cultura talaiòtica podria també haver afavorit el canvi territorial que hem observat en el territori estudiat durant aquest període. Malgrat tot, les dades actuals no permeten indicar quin fou el nivell d'incidència en aquest. En tot cas el que està clar és que la comunitat talaiòtica es concentra al costat de la mar, al lloc on es duen a terme els intercanvis, mentre que s'abandona una xarxa visual que ja no té raó d'ésser.

Els estudis de materials duits a terme tant al puig de sa Morisca com a altres jaciments de dins i fora del territori que ara ens ocupa (puig de ses Abelles, na Guardis, etc.)⁶ indueixen a pensar en diferents models comercials desenvolupats al llarg del temps, els quals, i seguint diferents nomenclatures, s'han denominat Model d'intercanvi aristocràtic o Mode de contacte no hegemònic per al primer moment d'aquest comerç, i Model d'intercanvi empòric o Mode de contacte hegemònic per a un moment més desenvolupat d'aquest comerç. Finalment farem menció del Model mixt, el qual es desenvoluparia en la fase final de la prehistòria mallorquina.

Model d'intercanvi aristocràtic / Mode de contacte no hegemònic

Aquest model, caracteritzat bàsicament per una relació d'intercanvis sense ocupació territorial i sense sotmetiment de la població indígena (Alvar, 1999; López Castro, 2000), es donaria amb seguretat, cronològicament parlant, a les Balears, entre el 600 i el 400 aC, aproximadament. És en aquest moment quan apareixen a les costes de Mallorca les primeres àmfores ebusitanes en contextos indígenes, concretament les T-1.3.1.2., de les quals hi ha exemplars en superfície al puig de sa Morisca (Quintana, 2000). D'altra banda, en les excavacions s'han trobat materials no amfòrics que s'han identificat com a elements de prestigi (punta de fletxa fenícia, escarabeu, etc.).

Pel que fa als ja mencionats materials ceràmics, les àmfores són les més abundants; en destaquen els tipus ebusitans T-1.3.1.2. i T-1.3.2.3, malgrat que també es documenta l'existència de contenidors ibèrics arcaics. Sembla que en aquest moment el puig de sa Morisca pot exercir com a centre receptor i probablement redistribuïdor de les mercaderies que arriben de l'exterior mitjançant els comerciants ebusitans, rol que sembla canviar cap al principi del segle IV aC.

Model d'intercanvi empòric / Mode de contacte hegemònic

Els inicis del segle IV aC marquen la construcció dels primers edificis permanents sobre l'illot de na Guardis, la base ebusitana en el sud de Mallorca. S'ha pres aquesta data com a inici del funcionament a gran escala de na Guardis i el desplaçament del puig de sa Morisca com a gran centre redistribuïdor, rol que agafen ara els ebusitans directament, a més d'explotar les salines que es troben en terra ferma, molt a prop de l'illot de na Guardis (Guerrero, 1997). I és que el nou model es defineix en l'exploració del treball aliè mitjançant el sotmetiment de la població autòctona i l'ocupació del seu territori per aconseguir un millor control dels recursos i la captació massiva de beneficis (Alvar, 1999; López Castro, 2000). Malgrat tot,

⁶ No farem aquí una llista detallada dels estudis relacionats amb aquest tema, ja que tampoc no és l'objectiu d'aquest treball. A manera d'exemple es poden esmentar, pel que fa al puig de sa Morisca: Guerrero (1999) i Quintana (2000); per al cas del turó de ses Abelles: Camps i Vallespir (1998); per al cas de na Guardis: Guerrero (1997); per a l'arribada d'àmfores a Son Forners: Toniolo i Fayas (2002), i en un àmbit general: Guerrero, Calvo i Salvà (2002).

cal matisar el fet que no coneixem quin grau de profunditat va assolir aquest model, atès que els indicis semblen decantar-se cap a una mínima ocupació territorial.

L'inici del nou model coincideix cronològicament amb el gran esclat comercial d'Ebusus (Ramon, 1991), evidenciat en els registres arqueològics per la gran dispersió dels seus productes, especialment l'àmfora T-8.1.1.1.

Model mixt

Sembla que els problemes derivats de la segona guerra púnica varen afectar el model d'intercanvi comercial establert entre ebusitans i talaiòtics, atès que en els moments finals d'aquesta guerra es va produir un breu abandonament de na Guardis (Guerrero, 1997).

És en aquest moment quan sembla que comença a funcionar el jaciment del turó de ses Abelles. Entre els materials de les excavacions es varen recuperar algunes àmfores T-8.1.3.1., amb un cronologia que oscil·la entre el 240/200 i el 190 aC (Ramon, 1991, 1995), si bé el gruix del material indica que el major volum comercial es dona en un moment més avançat (Camps i Vallespir, 1998).

Aquesta estació sembla estar orientada cap a una funció eminentment comercial, emulant la de na Guardis, amb el descàrrec que la primera és un jaciment íntegrament indígena, mentre que el segon ho és íntegrament ebusità. Hi ha, doncs, la possibilitat que els talaiòtics del puig de sa Morisca intentassin, en un moment d'abandonament conjuntural de na Guardis, establir un nou port d'entrada de productes, controlat exclusivament per indígenes. Cal dir que, si bé l'èxit no fou total, ja que na Guardis es tornà a ocupar molt aviat i continuà funcionant fins a la conquesta romana, tampoc fou un fracàs, atès que tant el puig de sa Morisca com el turó de ses Abelles reberen una notable quantitat de mercaderies al llarg del segle II aC.

BIBLIOGRAFIA

- ALVAR, J.** (1999). «Los fenicios en Occidente». **A: BLÁZQUEZ, J.M.; ALVAR, J.; WAGNER, C.G.** *Fenicios y cartagineses en el Mediterráneo*. Madrid: Cátedra.
- ARAMBURU-ZABALA HIGUERA, J.** (1998). *El patrón de asentamiento de la Cultura Talayótica de Mallorca*. Palma: El Tall.
- CALVO, M.** (2002). *Nous models de gestió del patrimoni arqueològic: El cas del parc arqueològic del Puig de sa Morisca (Calvià, Mallorca)*. Palma: Universitat de les Illes Balears – Ajuntament de Calvià.
- ; **GUERRERO, V.** (2004). «La cultura talaiòtica dels inicis al segle VI aC». **A: BERENGUER, E.** (dir.) (2004). *Historia de les Balears. Vol. I: De la prehistòria i l'antiguitat al món islàmic*. Barcelona: Edicions 62.
- CAMPS, J.; VALLESPÍ, A.** (1998). *Excavacions a Santa Ponça, Mallorca: El turó de les Abelles*. Palma: Consell Insular de Mallorca (La Deixa, 1).
- CANTARELLAS, C.** (1972). «Excavaciones en Ca Na Cotxera (Muro, Mallorca)». *Noticiario Arqueológico Hispánico* (Madrid), 1, p. 179-226.
- CASTRO-MARTÍNEZ, P.; ESCORIZA MATEU, T.; SANAHUJA YLL, E.** (2002). «Los grupos domésticos en la prehistoria de Mallorca. El edificio Alfa del Puig Morter (Sineu, Mallorca) y las prácticas sociales del horizonte de Son Ferragut (c. 750/700-525/425 cal ANE)». **A: WALDREN, W.; ENSEÑAT, J.A.** (ed.). *World Islands in Prehistory*. Oxford: ArchaeoPress (British Archaeological Reports, International Series).
- (2003). *Mujeres y hombres en espacios domésticos. Trabajo y vida social en la prehistoria de Mallorca (c. 700-500 cal ANE). El edificio Alfa del Puig Morter de Son Ferragut (Sineu, Mallorca)*. Oxford: ArchaeoPress (British Archaeological Reports, International Series; 1162).
- COLL CONESA, J.** (1993). «Aproximació a l'organització territorial de la Vall de Sóller (Mallorca) durant la Protohistòria.» *A: Homenatge al Prof. M. Tarradell*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- et al. (1984). «Evolución del hábitat durante la prehistoria y la antigüedad en el término municipal de Alcudia (Mallorca)». *Arqueología Espacial* [Terol], 2, p. 111-130.
- GILI, S.** (1989). «El pretalaiòtic mallorquí: Un intent d'anàlisi de les unitats estructurals». [Memòria de Licenciatura; Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona]
- (1995). «Territorialidades de la prehistoria reciente mallorquina». [Tesi doctoral; Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona]
- GUERRERO, V.** (1997). *Colonización púnica de Mallorca. La documentación arqueológica y el contexto histórico*. Palma: El Tall.
- (1999). *Arquitectura y poder en la prehistoria de Mallorca*. Palma: El Tall.
- et al. (2002). «La cultura talayótica. Una sociedad de la Edad del Hierro en la periferia de la colonización fenicia». *Complutum* [Madrid], 13, p. 221-258.
- HERNÁNDEZ GASCH, J.** (1998). «Las necrópolis de la Edad del Hierro de Son Real y s'Illa des Porros (Santa Margalida, Mallorca). Estudio arqueológico y análisis social». *Arqueomediterránea* [Barcelona], 3.
- LÓPEZ CASTRO, J.L.** (2000). «Formas de intercambio de los fenicios occidentales en época arcaica». **A: FERNÁNDEZ URIEL, P.; GONZÁLEZ WAGNER, C.; LÓPEZ PARDO, F.** (ed.). *Intercambio y comercio preclásico en el Mediterráneo. Actas del I Coloquio del Centro de Estudios Fenicios y Púnicos (1998)*. Madrid: Universidad Complutense, p. 123-136.
- LULL, V. et al.** (1999). *La Cova des Càrritx y la Cova des Mussol. Ideología y sociedad en la prehistoria de Menorca*. Menorca: Consell Insular de Menorca.
- PLANTALAMOR, L.** (1991). *L'arquitectura prehistòrica i protohistòrica de Menorca i el seu marc cultural*. Maó: Menorca (Treballs del Museu de Menorca; 12).
- PONS, B.** (1999). *Anàlisi espacial del poblament al pretalaiòtic final i el talaiòtic I de Mallorca*. Palma: Consell Insular de Mallorca (La Deixa; 2).
- QUINTANA, C.** (2000). *La ceràmica superficial d'importació del puig de sa Morisca*. Mallorca: Ajuntament de Calvià.
- RAMON, J.** (1991). *Las ánforas púnicas de Ibiza*. Palma: Conselleria d'Educació, Cultura i Esports (Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza; 23).
- (1995). *Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo central y occidental*. Barcelona: Universitat de Barcelona (Instrumenta; 2).

- ROSSELLÓ BORDOY, G.** (1973). *La cultura talayótica en Mallorca: Bases para el estudio de sus fases iniciales*. Palma: Cort.
- SALVÀ SIMONET, B.** (2001). *El pretalaiòtic al llevant mallorquí (1700-1100 AC): Anàlisi territorial*. Palma: Documenta Balear.
- TONIOLO, A.; FAYAS, B.** (2002). «Commerci di contenitori da trasporto a lungo corso tra Mediterraneo tirrenico e Mallorca nel III-I secolo a.C.». *L'Africa Romana, XIV*. Roma: Carocci Editore, p. 697-710.
- VALLESPÍR, A.; PROHENS, J.M.; ORFILA, M.; MERINO, J.** (1985-1987). «Yacimientos arqueológicos de Santa Ponça (Calvià)». *Mayurqa* [Palma], 21, p. 1-30.
- WALDREN, W.** (1998). *The Beaker Culture of the Balearic Islands*. Oxford: ArchaeoPress (British Archaeological Reports, International Series; 1095).